

ARTICOLE ȘI NOTE

RITURI ȘI RITUALURI DE ÎNMORMÎNTARE DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI (Br CD — Ha A₁) ÎN DESCOPERIRILE DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI (BIHAREA)

de

SEVER DUMITRAȘCU

În anul 1928 a fost publicată postum, în Anglia, la Cambridge, lucrarea lui V. Pârvan, *Dacia: An outline of the Early Civilization of the Carpatho-Danubian Countiers*, care înfățișează în primul capitol descoperirile arheologice din centrul și sud-estul Europei de la „sfârșitul epocii bronzului și la începutul celei a fierului, adică, după cronologia protoistorică a regiunilor alpine, între circa 1100 și 800 a.Chr., ceea ce se potrivește perfect și cu mediul carpatic“.

Peste un deceniu și jumătate, arheologul D. Popescu, în lucrarea sa *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen* (București, 1944), stabilea prezența în cele patru provincii românești nord-vest-carpatiche (*Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*) a patru culturi clasice ale epocii bronzului: *Wietenberg* (Sighișoara), *Periam-Pecica* (Mureș), *Otomani* și *Suciu de Sus*.

După aproape un sfert de secol de cercetări, timp în care s-au făcut importante investigații pentru adîncirea cunoașterii culturilor clasice ale epocii bronzului — *Wietenberg* (Sighișoara), *Otomani*, *Suciu de Sus* și *Periam-Pecica* (Mureș) —, arheologul K. Horedt a publicat, în anul 1967, articolul *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*¹, în care expune rezultatele obținute în cunoașterea acestei perioade a epocii bronzului și în nord-vestul României, în Crișana. El arată că între culturile bronzului mijlociu (respectiv cultura *Otomani*, în Crișana) și cultura Gava din Hallstatt se pot aminti numai trei vase descoperite la Oradea „înrudite cu cultura Egyek sau aparținînd, eventual, de-a dreptul culturii mormintelor tumulare (Hügelgräber) din bazinul carpatic“. Adaugă și următoarea precizare: „Alte materiale corespunzătoare de factură Egyek nu sînt, deocamdată cunoscute în Crișana, în regiunea de baștină a culturii Otomani“.

Aceeași situație este constatată și în lucrarea preistoricianului bucu-reștean S. Morintz, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic* (București, 1978): între culturile clasice ale epocii bronzului mijlociu de tip *Otomani*, *Suciu de Sus* și începutul epocii fierului se conturează un „gol cronologic aparent“, deoarece între „aspectul Otomani III și cultura Gáva n-ar mai fi documentată nici o cultură“. În schimb în Transilvania, ur-

¹ K. Horedt, în *Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal 1817—1967*, 13, Sibiu, 1967, p. 143.

mînd cronologic după cultura Wietenberg (Sighișoara), a fost descoperită cultura Noua (sec. XIV—XII î.e.n.). Sfirșitul culturii Noua este marcat, la rîndul său, de pătrunderea de la vest de Munții Apuseni ai Transilvaniei „a culturii hallstattiene timpurii, caracterizată prin ceramica neagră canelată“.

Între anii 1973—1984 s-au efectuat săpături arheologice la *Biharea*, în nord-vestul României (Crișana), descoperindu-se, printre altele, un orizont de *civilizație protoistorică* databil la sfîrșitul epocii bronzului (Br C—D) și începutul epocii fierului Ha A₁. Au fost descoperite locuințe de suprafață și adîncite, cuptoare și alte instalații gospodărești, morminte de incinerare, constituind întreg sistemul unei așezări care prin întreaga sa cultură materială (ceramică, piese de bronz, piatră, lut ars, os) *nu* mai aparține culturii Otomani din epoca bronzului mijlociu, deși păstrează încă suficiente elemente vechi locale și nu aparține nici culturii Gáva evoluată, deși conține unele elemente ale acestei culturi hallstattiene (ceramică canelată). Se contura astfel o *nouă cultură arheologică protoistorică*², numită de noi în cinstea savantului V. Pârvan, care s-a ocupat în perioada interbelică cu această perioadă, *cultura Biharea*. Se contura totodată și o *perioadă de tranziție*, între culturile epocii bronzului mijlociu și prima vîrstă a epocii fierului-Hallstatt, care se datează în nord-vestul României, în Br C—D — Ha A₁ (Reinecke).

Ritul de înmormîntare în necropola de la Biharea este *incinerarea* (Brandgräberfelder), cu trei *ritualuri*: a) cu resturile cinerare depuse în urnă (Urnengräber); b) cu inventarul „depus“ (aruncat) în groapă (Brandschüttungsgräber); c) cu resturile cinerare depuse în urnă și inventarul „depus“ (aruncat) în groapă (Urnengräber und Brandschüttung-ruber). *Nu* au fost descoperite morminte de inhumare (Körpergräber). Se pare în schimb că există unele îngropări simbolice (Symbolische Bestattungen).

Ritul de inhumare apare în schimb spre nord-vest în cadrul culturii *Egyek*³, împreună cu *ritul incinerării* (Brandgräberfelder, *Skelettgräberfelder*; *Gräberfelder mit vermischtem Ritus*).

Incinerarea apare dominantă spre sud, în cadrul culturilor *Cruceni-Belegiș* și *Zuto-Brdo-Gîrla Mare*, a căror necropole sînt exclusiv de incinerare (Urnenfelder)⁴. Este astfel cunoscut cîmpul de urne funerare de

² S. Dumitrașcu, I. Emödi, *Materiale arheologice de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, în *Acta Musei Porolissensis*, IV, Zaláu (Cluj), 1980, p. 47—67.

³ T. Kovács, *A halomsíros kultúra leletei az észak-Alföldön*, în *Arch. Ért.*, 93, 2, 1973, p. 159—199 (Egyek-Gruppe der Hügelgräberkultur); cf. A. Točík, *Die Gräberfelder der Karpatenländischen Hügelgräber*, Praga, 1964.

⁴ D. Berciu, *Catalogul Muzeului Arheologic din Tr. Severin*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, I, București, 1953, p. 589—649, pl. XXX/4; D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, II București, 1956, p. 251—489, fig. 35/1; M. Moga, *Muzeul Regional al Banatului*, în *Revista Muzeelor*, I, 3, 1964, p. 296; O. Radu, *Asupra unui mormînt de incinerare la Cruceni*, în *Tibiseum*, I, Timișoara, 1971, p. 14—23; S. Foltiny, *Neue Angaben zur Kenntnis der Urnenfelderzeitlichen Keramik im Südlichen Teile des Karpatenbeckens*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 49—71; D. Garașanin, *Probleme der Urnenfelderzeitlichen Depotfunde in Ostjugoslawien*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, III, Beograd, 1973, p. 3—11; T. Kemenczei, *Zur Verbreitung der Spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur östlich der Donau*, în *FolArch*, XXV, Budapesta, 1975, p. 45—70.

la *Cruceni* ce se datează între sfârșitul epocii bronzului și Hallstatt A. Continuarea culturii respective și în Hallstatt A este dovedită de cîmpul de urne funerare de la Bobda (în aceeași zonă cu necropola de la *Cruceni*) unde s-au descoperit *obiecte de podoabă din fier*.

Descoperirile de la Biharea, la care se adaugă și altele (*Oradea, Co-ciuba Mare*) pun în evidență și prin necropolă un nou grup cultural, o *nouă cultură* arheologică, care deși are multe elemente ce continuă din trecut, este deosebită de cultura Otomani (Br B; Reinecke) și se situează din punct de vedere cronologic între aceasta și epoca fierului (Ha A₁).

Cultura Biharea nu se identifică nici cu civilizația cîmpurilor tumulare (Hügelgräber), deoarece mormintele descoperite la Biharea sînt *plane*. Tipul de urne cu *proeminențe duble* îndreptate în sus și în jos, a fost descoperit și în morminte tumulare (la *Meri*, în Cîmpia Română)⁵ sau în descoperirile de la *Moldova Nouă* (în Banat)⁶. M. Gumă încadrează astfel vasele asemănătoare cu urnele de acest tip descoperite la *Moldova Nouă*: „Astfel, cele două urne cu proeminențe mici conice (pl. I, III) și, mai ales, aceea decorată cu caneluri oblice, orizontale sau în ghirlandă, sînt apropiate tipului de urnă „pseudoprotovillanova“, formă de vas deosebit de caracteristică pentru orizontul bronzului final (Reinecke Bronz D) și hallstattului timpuriu (Ha A—B), atît în regiunile de pe cursul mijlociu al Dunării, cît și pentru o mare parte a teritoriului României“.

La *Biharea*, în mormîntul Nr. 4 în cadrul ceramicii caracteristice acestei culturi, printre care și fragmente de urne ornamentate cu proeminențe canelate (protuberanțe) cu analogii în ceramica cu protuberanțe din centrul și sud-estul Europei și în descoperirile de tip Troia VII b₂ (Buckelkeramik aus Troja VII b₂)⁷ s-a descoperit și un fragment de urnă ornamentată cu caneluri, proeminențe și motive de tip *Suciu de Sus* — aspectul Lăpuș⁸. Tot aici apar, ca piese de import, ca și elementele Suciu de Sus-Lăpuș, două căni ornamentate cu caneluri largi verticale. Sînt lucrate din pastă fină, cenușie, neobișnuite la Biharea și redau, probabil, forme similare lucrate din metal.

Într-o locuință adîncită de formă patrulateră, în care există întreaga gamă de ceramică din așezare (deci *nu selectată*, cum ar putea să fie în cazul mormintelor) s-a constatat că ceramica care are *în exterior culoarea neagră și în interior culoarea cărămidie*, reprezintă cantitativ 49,5% din întreaga cantitate a ceramicii găsite în locuință. În aceeași locuință s-a găsit și un *pandantiv semilunar ornamentat cu două protome*

⁵ E. Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedeia, Kr. Teleorman)*, în *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 77—80, fig. 2 (kannelierten keramik: *Susani, Gava, Reci, Mediaș-kultur*; Der Verband der Keramik mit eingestempelten Verzierung: *Insula Banului, Psenițevo, Babadag, Cozia-Kultur*).

⁶ M. Gumă, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, în *Acta MN*, XVI, 1979, p. 481—493; cf. și I. Stratan, Al. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în *PZ*, 52, 1977, p. 28—60; M. Gumă, *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, în *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, II, Caransebeș, 1977, p. 251—267, pl. I.

⁷ W. Müller, *Troja. Wiederentdeckung der Jarhtausende*, Leipzig, 1971, fig. 41—43.

⁸ T. Bader, *Die Suciu de Sus-kultur in Nordwest Rumänien*, în *PZ*, 54, 1979, p. 3—31 — Suciu III—Lăpuș I—II (Spätbronzezeit und Ha A).

de păsări (lebede?), de tipul celor descoperite în depozitele de la Ciumeşti (tipare), Frîncenii de Piatră, Satu Mare, Uioara de Sus, datate în Ha A₁⁹.

De altfel chiar la Biharea a fost descoperit un depozit de bronzuri datat de M. Petrescu-Dîmboviţa în Ha A₁ (sec. XII î.e.n.)¹⁰ şi un pandantiv datat de M. Rusu tot în Ha A₁¹¹.

Din aceste motive, impuse de materialul arheologic descoperit, cultura Biharea, care acoperă din punct de vedere cronologic perioada de tranziţie de la epoca bronzului clasic la epoca fierului (Br C-D — Ha A₁), are în spaţiu un teritoriu distinct în nord-vestul României (Crişana) şi cultural elemente specifice proprii, deosebite de culturile de tip Suciul de Sus, Cruci-Belegiş, Egyek, Piliny, Lausitz¹² sau Berkesz-Demecser, cu care este parţial contemporană. Are anumite elemente de legătură, cronologice şi analogii culturale în culturile datate în Ha A₁ — Kyjatice, Gáva, cîmpurile de urne (Urnenfelderkultur), cu a căror început este, de asemenea parţial contemporană. Este o cultură de sine stătătoare, cu rit şi ritualuri de înmormîntare caracteristice. Prin aceasta nu înseamnă că ea acoperă în exclusivitate perioada largă de tranziţie de la epoca bronzului la epoca fierului, presupunînd nu numai orizonturi, ci probabil, chiar grupuri culturale mai autonom conturate (cum ar fi, poate, cazul grupului cultural Igrîta).

Cum se poate uşor constata, cultura Biharea a jucat un rol important în geneza culturilor cu ceramică canelată (Buckelkeramik)¹³ şi în procesul de hallstattizare¹⁴ şi de creare a unităţii culturilor epocii fierului timpuriu din regiunile carpato-dunărene. Ea este legată de aspectele asemănătoare din Europa de sud-est şi de culturile cu ceramică canelată din zona nord-italică şi vestul Asiei Mici. Rămîne ca cercetările viitoare să stabilească *sensu*¹⁵ acestor legături (nord-sud-est-sud-vest sau *invers*)¹⁶.

Era necesară prezentarea, chiar succintă, a poziţiei cronologice şi culturale a noii culturi protoistorice Biharea — recent descoperite — pentru

⁹ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 90—116.

¹⁰ *Idem*, *ibidem*, p. 84.

¹¹ M. Rusu, în *Dacia*, IV, 1960, p. 161—180, fig. 3/12.

¹² V. Furmánek, *Pilinyer Kultur*, *SlovArch*, XXV, 2, Bratislava, 1977, p. 253—370; cf. şi M. Dušek, *Gräberfeld der Träger der mitteldonauländischen Hügel-gräberkultur in Smolenice*, în *SlovArch*, XXVIII, 2, Bratislava, 1980, pp. 381—382; L. Veliáčik, *Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Liptovskej Mikuláš-Ondrasová*, în *SlovArch*, XXIII, 1, Bratislava, 1975, p. 11—34; Z. Benkovská-Pivovarová, *Untersuchungen der Gräberfelder der Lausitzer-Kultur in Partizánske im Jahre 1958*, în *SlovArch*, XXV, 1, Bratislava, 1975, p. 35—54.

¹³ Cf. W. Kimmig, *Seevölkerbewegung und Urnenfelder kultur*, în *Studien aus Alteuropa*, I, Köln—Graz, 1964, p. 220 sqq; D. P. Dimitrov, *Troja VII b₂ und die thrakischen und mösischen Stämme auf den Balkan*, în *Studia Balcanica*, 5, 1971.

¹⁴ A. László, *Über den Ursprung und die Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 89—93.

¹⁵ M. R. Stefanovich, *Some Balcan Elements in the Aegean Migration*, în *Actes du VIIIe Congres...*, III, Beograd, 1973, p. 148—159; A. Mozolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung*, în *Acta Arch*, 8, Budapest, 1975, p. 119—156; cf. şi I. Vladar, A. Bartonek, *Zu den Beziehungen des ägäischen balkanischen und Karpatischen Raumes in der Mittleren Bronzezeit und die Kulturelle Ausstrahlung der ägäischen Schriften in die nachbarländern*, în *SlovArch*, XXV, 2, Bratislava, 1977, p. 371—432.

¹⁶ B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung des älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, I—II, *passim*.

a contribui la înțelegerea mai adecvată a aspectului dinamic, chiar variabil și compozit ale ritului și ritualurilor de înmormintare în complexa perioadă de tranziție de la epoca bronzului la prima epocă a fierului (Br CD — Ha A₁) în nord-vestul României.

**THE BURIAL RITES AND RITUALS FROM THE BEGINNING
OF THE IRON EPOCH (Br CD—Ha A₁) IN THE DISCOVERIES
FROM THE NORTH-WEST ROMANIA (BIHAREA)**

(Abstract)

V. Pârvan's paper, entitled — *DACIA — An Outline of the Early Civilization of the Carpatho-Danubian Countries*, was posthumously published in CAMBRIDGE — ENGLAND in the year of 1928. — This paper presents in its first Chapter archaeological discoveries from the Central and South-East Europe "at the end of the Bronze Epoch and at the beginning of the Iron Epoch, that is after the protohistorical chronology of the alpine regions, in the period of about 1100 and 800 b.Chr., that corresponds perfectly well to the Carpathian environments too".

After one decade and a half, the archaeologist D. Popescu, in his paper, entitled — *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen (The Early and Middle Bronze Epoch in Transylvania)* (Bucharest, 1944) established in the four Romanian provinces *Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș* the presence of the four classical cultures of the bronze Epoch *Wietenberg (Sighișoara) Periam — Pecica (Mureș) Otomani and Suciu de Sus*.

After about a quarter of a century of researches, in which time important investigations have been made for the deepening of the knowledge of the classical cultures of the Bronze Epoch — *Wietenberg (Sighișoara), Otomani, Suciu de Sus and Periam — Pecica (Mureș)* — the archaeological K. Horedt published the article — *The Problems of the Ceramics from the Period of the Bronze Epoch in Transylvania*¹, in the year of 1967, in which he exposed the obtained results in knowing this period of the Bronze Epoch and in the North-West Romania — *Crișana*. — He shows, that among the cultures of the middle Bronze Epoch (respectively the *Otomani culture*, in *Crișana*) and the Gava culture from Hallstatt, *only three vessels discovered in Oradea* can be mentioned, related "with the Egyek culture, or eventually belonging straightforwardly to the culture of the tumular graves (Hügelgräber) from the Carpathian Basin". He adds also the following explanation — "Other adequate materials of the Egyek provenience, are for the time being not known in *Crișana*, in the original region of the *Otomani culture*."

The same situation is stated also in the paper of the prehistorian from Bucharest, S. Morintz, entitled *Bronze Epoch in the Carpatho-Balkan territory*, (Bucharest, 1978) among the classical cultures of the Middle Bronze Epoch type *Otomani, Suciu de Sus* and the beginning of the Iron Epoch "an apparent chronological emptiness" is outlined, because between "the *Otomani III* aspect and the Gava culture, no culture has been proved by documents". — In exchange in Transylvania, chronologically followed after the *Wietenberg (Sighișoara)* culture the *Noua Culture* has been discovered (XIV.—XII. centr. b.Chr.). — The end of the *Noua Culture* has been marked, on its turn, by the penetration from the West of the Western Mountains (Munții Apuseni) in Transylvania "of the early Hallstatt culture, characterized by grooved black ceramics".

Between the years 1973—1983 archaeological diggings have been executed in *Biharea* in the North-West Romania (*Crișana*) discovering among others an horizon of the *protohistorical civilization* that can be dated from the end of the Bronze Epoch (Br C—D) and from the beginning of the Iron Epoch Ha A₁. — Surface and deepened dwellings, furnaces and other household equipments, incinerating graves

¹ K. Horedt in *Studii și Comunicări (Studies and Communications)* Brukenthal Museum 1817—1967, 13, Sibiu, 1967, p. 143.

have been discovered that constitute a whole system of a settlement, which through its whole material culture (ceramics, bronze pieces, stone, burned, clay, bones) do not belong to the Otomani culture any more, from the middle Bronze Epoch and they do not belong to the evaluated Gava culture either, although they contain some elements of the Hallstatt culture (grooved ceramics). — So a new *protohistorical archaeological culture*² outlined, called by us *Biharea culture* in the honour of the scientist V. Pârvan, who was dealing with this period, in the interval between the two World wars.

In the same time, a *transition period* was outlined between the cultures of the middle Bronze Epoch and the first age of the Hallstatt Iron Epoch, which is dating in the North-West Romania, in Br. C—D—Ha A₁ (Reinecke).

The burial rite in the necropolis from the Biharea is the *incineration* (Brandgräberfelder) with three rituals a) the incineration remnants deposited in urns (Urnengräber), b) with the inventory "deposited" (thrown) in graves (Brandschüttungsgräber); c) with the incineration remnants deposited in urns and the inventory "deposited" (thrown) in graves (Urnengräber und Brandschüttungsgräber). — No inhuming graves (Körpergräber) have been discovered. — In change, it seems, that some symbolical interments exist (Symbolische Bestattungen).

In change burial rite appears toward North-West, as part of the *Egyek culture*³, together with the incineration rites (Brandgräberfelder, Skelettgräberfelder; Gräberfelder mit vermischten Ritus) incineration fields, skeleton graves; gravesards with mixed rite.

The incineration appears dominating towards South, as part of the *Cruceni-Belegiş* and *Zuto-Brdo-Girila Mare* cultures, the necropolis of which are exclusively for incineration (Urnfelder / Fields of urns)⁴. — So it is known, that the field of burial urns from *Cruceni* is dated from the time between the end of the Bronze Epoch and Hallstatt A. — The continuation of the respective culture and in Hallstatt A is proved by the field of burial urns from Bobda (in the same zone as the necropolis from *Cruceni*), where *iron objects of adornment* have been discovered.

The discoveries from Biharea, to which also others are added (*Oradea, Cociuba Mare*) put in evidence also thru *necropolis* a new cultural group, a *new archaeological culture*, which is different from the Otomani culture (Br B; Reinecke) and it is situated from chronological point of view between this one and the Iron Epoch (Ha A₁).

The *Biharea Culture* is not identified either with the civilization of the tumular fields (Hügelgräber), since the graves, discovered in Biharea are *plane ones*. — The type of the urns with *double prominences* directed upwards and downwards has been discovered in tumular graves too (at *Meri*, in Cimpia Română)⁵ or in

² S. Dumitraşcu, I. Emödi — *Archaeological material from the end of the age of Bronze and the beginning of the Iron Age revealed at Biharea*, in *Acta Musei Porolissensis*. IV. Zalău (Cluj), 1980, p. 47—67.

³ T. Kovács — *A halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön* (Discoveries of the tumular culture in North Alföld) *Arch. Ért.* 93, 2, 1973 p. 159—199 (*Egyek-Gruppe der Hügelgräberkultur*); cf. A. Točík. *Die Gräberfelder der Karpatenländischen Hügelgräber*, Praga, 1964.

⁴ D. Berciu — *Catalogul Muzeului Arheologic din Tr. Severin*, in *Materiale şi Cercetări Arheologice* (Catalogue of the Archaeological Museum from Tr. Severin in Archaeological Materials and Researches), I, Bucharest, 1953, p. 589—649, pl. XXX/4; D. Berciu, E. Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu* (1949 & 1950) (Archaeological Diggings from Balta Verde and Gogoşu) in *Materiale şi Cercetări Arheologice*, II, Bucharest, 1956, p. 251—489, fig. 35/1; M. Moga, *Muzeul Regional al Banatului* (Regional Museum of Banat) in *Revista Muzeelor*, I, 3, 1964, p. 296; O. Radu, *Asupra unui mormint de incineratie la Cruceni* (About an incineration grave at Cruceni) in *Tibiscus*, I, Timişoara, 1971, p. 14—23; S. Foltiny, *Neue Angaben zur Kenntnis der Urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*, in *Apulum*, VI, 1967, p. 49—71; D. Garaşanin, *Probleme der urnenfelderzeitlichen Depotfunde in Ostjugoslawien*, in *Actes du VIIe Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, III, Beograd, 1973, p. 3—11; T. Kemenczei, *Zur Verbreitung der spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur östlich der Donau*, in *Fol. Arch.*, XXV, Budapest, 1975, p. 45—70.

the discoveries from *Moldova Nouă* (in Banat)⁶. — M. Gumă groups this way the vessels similar to the urns of this type, discovered in *Moldova Nouă* — "So, the two urns with small conical prominences (pl. I, III), and especially the one decorated with oblique horizontal grooves or those in garland, are near to the type of "pseudoprotovillanova" type, the shape of the vessel is of different characteristics for the horizon or the final Bronze Epoch (Reinecke Bronz D) and that of the early Hallstatt (Ha—B), as well in the regions of the of the middle course of the Danube, as also for a great part of the territory of Romania.

In *Biharea*, in grave nr. 4, as part of the ceramics, characteristics for this culture, among which also the fragments adorned with grooved prominences (protuberances) with ceramics with protuberances from the center and South-East Europe and in the discoveries of type Troy VII b₂ (Buckelkeramik aus Troja VII b₂)⁷ a fragment of ornamented urn with grooves, prominences and motives of type *Suciu de Sus* — aspect *Lăpuș*⁸ have been discovered. — It appears here also, as piece of import, two jags ornamented with large (big) vertical elements, as the elements *Suciu de Sus*—*Lăpuș*. — They are worked out of fine paste, gray, uncommon in *Biharea* and probably they reproduce similar shapes, worked of metal.

In a deepened dwelling of quadrilateral shape, in which the whole scale of ceramics exists from the settlement (so not selected, as it could be the case of the graves) it was stated, that the ceramics, having in exterior black coloured and in the interior brick-coloured, quantitatively represents 49,5% from the whole quantity of the ceramics found in the dwelling. — In the same dwelling it was found also a halfmoon (crescent) pendant ornamented with two protoms of birds (swan?) of type of those discovered in the deposits from *Ciumești* (moulds), *Frincentii de Piatră*, *Satu-Mare*, *Uioara de Sus*, dated from Ha A₁⁹.

Otherwise, even in *Biharea* a deposit of bronze pieces has been discovered, dated by Petrescu-Dîmbovița in Ha A₁¹⁰ (XII. centr. b.Chr.) and a pendant dated by Rusu M. also in Ha A₁¹¹.

From these reasons, imposed by the archaeological material discovered, the *Biharea* culture, that covers the period of transition from the classical Bronze Epoch (Br. C—D—Ha A₁) from the chronological point of view, has in space a distinct territory in the North-West of Romania (*Crișana*) and culturally specific proper elements, different from the cultures of types *Suciu de Sus*, *Cruceni-Belegiș*,

⁵ E. Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedeia, Kr. Teleorman) in Thraco-Dacica*, Bucharest, 1976, p. 77—80, fig. 2 (kannelierte Keramik — *Susani*, *Gava*, *Reci*, *Medias-Kultur*; Der Verband der Keramik mit eingestempelter Verzierung — *Insula Banului*, *Pseničevo*, *Babadag*, *Cozia-Kultur*).

⁶ M. Gumă, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă* (A new hallstattian early discovery at *Moldova Nouă*) in *Acta MN*, XVI, 1979, p. 481—493; cf. and I. Stratan, Al. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, in *PZ*, 52, 1977, p. 28—60; M. Gumă, *Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, (Some Problems and Perspectives of the Research of First Iron Age in Distr. *Caraș-Severin*) in *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, II, Caransebeș, 1977, p. 251—267, Pl. I.

⁷ W. Müller, *Troja. Wiederentdeckung der Jahrtausende*, Leipzig, 1971, fig. 41—43.

⁸ T. Báder, *Die Suciu de Sus-kultur in Nordwest-Rumänien*, in *PZ*, 54, 1979, p. 3—31 — *Suciu III* — *Lăpuș I—II* (Spätbronzezeit und Ha A).

⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România* (Bronze Deposits in Romania), Bucharest, 1977, p. 90—116.

¹⁰ *Idem*, *ibidem*, p. 84.

¹¹ M. Rusu, in *Dacia*, IV, 1960, p. 161—180, fig. 3/12.

¹² V. Furmáněk, *Pilinyer Kultur*, *SlovArch*, XXV, 2, Bratislava, 1977, p. 253—370; cf. and M. Dušek, *Gräberfeld der Träger der mitteldonauländischen Hügelgräberkultur in Smolenice*, in *SlovArch*, XXVIII, 2, Bratislava, 1980, pp. 381—382; L. Veličák, *Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Liptovskej Mikulaš-Ondrasová*, in *SlovArch*, XXIII, 1, Bratislava, 1975, p. 11—34; Benkovská-Pivovarová, *Untersuchungen der Gräberfelder der Lausitzer-Kultur in Partizánske im Jahre 1958*, in *SlovArch*, XXV, 1, Bratislava, 1975, p. 35—54.

Egyek, Piliny, Lausitz¹² or Berkesz-Demecser, with which it is partially contemporary. — It is a stand alone culture, with characteristics burial rites and rituals.

As it can be easily stated, the *Biharea* culture played an import role in the genesis of the cultures with grooved ceramics (Buckelkeramik)¹³ and in the process of the hallstattization¹⁴ and that of the creation of the cultural units from the early Iron Epoch from the Carpatho-Danubian regions. — It is connected to the similar aspects in South-East Europe and to the grooved ceramic cultures from the Northern zone of Italy and the Western parts of Little Asia. — It remains that the future researches will established *the sense*¹⁵ of those connections (North—South-East—South-West and vice versa).¹⁶

It was necessary a larger presentation of the chronological and cultural position of the new protohistorical culture Biharea recently discovered, to understand more adequately the position of the burial rites and rituals in the transition stage from Bronze Epoch to the first Iron Epoch (Br CD—Ha A₁) in the North-West Romania.

¹³ Cf. W. Kimmig, *Sevölkerbewegung und Urnenfelder kultur*, in *Studien aus Alteuropa*, I, Köln-Graz, 1964, p. 220 sqq; D. P. Dimitrov, *Troja VII b₂ und die thrakischen und mösischen Stämme auf den Balkan*, in *Studia Balcanica*, 5, 1971.

¹⁴ A. László, *Über den Ursprung und die Erwklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, in *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 89—93.

¹⁵ M. R. Stefanovich, *Some Balcan Elements in the Aegean Migration*, in *Actes du VIIIe Congres...*, III, Beograd, 1973, p. 148—159; A. Mozolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung*; in *Acta Arch*, 8, Budapest, 1975, p. 119—156; cf. and I. Vladar, A. Bartonek, *Zu den Beziehungen des ägäischen, balkanischen und karpatischen Raumes in der mittleren Bronzezeit und die Kulturelle Ausstrahlung der ägäischen Skripten in die nachbarländern*, in *SlovArch*, XXV, 2, Bratislava, 1977, p. 371—432.

¹⁶ B. Hänsel, *Beiträge zur Regionalen chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an des unteren Donau*, I—II, Bonn, 1976, *passim*.